

Віра Ярошенко, к. політ. н.

Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, Україна

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Vira Yaroshenko, PhD in Political Sciences

Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine

CIVIC COMPETENCE AS A CONDITION OF FORMATION OF UKRAINIAN POLITICAL NATION

In this research the civic competence is determined as one of the main conditions of Ukrainian political nation. Author's attention is focused on the balance of mandatory basic structural elements of civic competence such as civic engagement balanced with knowledge, education, political and ethical values. Was proved the importance of balance of the same activity (skills), education (knowledge) and ethics (morality) which comprehensively describe competence and can contribute to constructive results of democratic processes, including building a prosperous society, its constitutional state and formation of a political nation.

Using analysis and constructive approach in determining the characteristics of civic competence in modern Ukraine it is studied the dynamics of growth of public activity, compared with civil legal awareness and moral orientation. The mechanisms for improving structural elements of civic competency are identified. Among them are important processes of self-organization and activities of citizens, in which a critical mass of competent citizens in establishing a quality selection of personnel will be able to ensure successful governance and development of Ukrainian society, which will enter into a political nation.

It is alleged that Ukrainian nation viability crucially determine civil competence, which is issued as a necessity in the national consciousness of the citizens in today's challenging trials of sovereignty and independence.

Key words: civic competence, political nation, civil activity, civil legal awareness, moral orientation, national identity, national unity.

Підвищення громадянської компетентності громадян, формування у них готовності і здатності до правомірної діяльній поведінки, а також визнання права засадничою цінністю є найважливішими чинниками, які на сучасному етапі є однією з умов формування української політичної нації, збереження територіальної цілісності та інтеграції до європейської спільноти.

Актуальність дослідження визначається особливістю демократичного процесу в Україні, який набув умовно дворівневого прояву: український політичний правлячий клас, який уже інтегрований за економічними статками в європейський простір і не зацікавлений в реальному реформуванні країни і українське суспільство, громадяни якого поступово або радикально тиснуть на владний правлячий клас, сприяючи реалізації декларованої стратегії демократичного розвитку. І для успішності процесу демократизації українського суспільства важливої ролі набуває саме громадянська компетентність.

В сучасній мілітаризованій Україні, в умовах внутрішніх економічних, політичних і культурних ризиків і випробувань потрібні патріоти, освічені люди, які можуть самостійно ухвалювати рішення в ситуації вибору, здатні до співпраці, вирізняються динамізмом, конструктивністю, готовністю до міжкультурної взаємодії, володіють відчуттям відповідальності за долю країни, її економічне процвітання. І такими людьми мають бути, перш за все, компетентні громадяни. Якщо не всі, то переважна більшість. Оскільки, згідно ст.5.Р.1 Конституції України, саме громадяни як представники народу є «...носієм суверенітету і єдиним джерелом влади...», за ст.38. Р.ІІ Конституції України «...мають право брати участь в управлінні державними справами...». Тож за ст.69.Р.ІІІ Конституції України «...волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії...» у кожного громадянина настає політична відповідальність за

результати волевиявлення¹. Чи то електоральна відповідальність за вибір свого представника у владу, чи то безпосередньо за виконання своїх владних повноважень у разі обрання чи призначення на владну посаду. Тому усвідомлення результатів національних здобутків або втрат повинно бути відповідно до розуміння кожним громадянином своєї особистої причетності або спроможності/неспроможності (громадянської компетентності/некомпетентності).

Щодо тлумачення сутності громадянської компетентності існують різні підходи. Термін «компетентність» є похідним від слова «компетентний». Слово компетентний» (лат. *competens, competentis* – відповідний, здібний; чи *commpete* – досягаю, відповідаю, підходжу) – знаючий, тямущий у певній галузі; той, хто може і має право відповідно до своїх знань і повноважень робити чи вирішувати щось, міркувати про щось.

Громадянська компетентність визначається як ключова чеснота, яка дає можливість людині на достатньому рівні реалізовувати свої громадянські права і обов'язки (Р. Даль); як певні якості і кваліфікаційні характеристики володарів цього статусу, їх партиципаційна здатність і партиципаційна готовність, їх інтерес до примноження не тільки особистого, але й суспільного надбання (Х. Мюнклер); як здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства (О. Пометун); як сукупність знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, успішно реалізуватись як громадянину української держави (Т. Смагіна); як розвиток здатностей бути громадянином, який володіє демократичною громадянською культурою, усвідомлює цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовий до компетентної участі у громадянському житті (Г. Несен) тощо. Структурними елементами громадянської компетентності особистості називаються переважно когнітивні (пізнавальні), діяльнісно процесуальні (практичні, процедуральні) та ціннісні (вольові, габітуальні)².

Компетентність – рівень знань, навичок, досвіду суб'єкта в тій чи іншій галузі, що відповідає об'єктивним вимогам для реалізації сукупності становлених повноважень (прав і обов'язків) суб'єкта, які визначаються формально (законами, іншими нормативними актами)³.

На думку О. Пометун, компетентність – це складна інтегрована характеристика особистості, під якою розуміють набір знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності⁴.

Громадянську компетентність визначають як феномен і сукупність властивостей індивіда, що соціалізований під впливом громадянського суспільства. При цьому громадянська компетентність виступає у вигляді соціокультурних, ціннісно-ментальних, власне професійних, морально-етичних і інших знань, навичок та вмінь, що мотивують індивідуальну і групову активність особистості⁵.

Необхідність формування громадянської компетентності наголошується і у постанові Президії АПН України «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», в якій ставляться завдання виховувати в особистості громадянськи важливі вміння та навички⁶.

Метою даного дослідження є обґрунтування громадянської компетентності як однієї з умов формування української політичної нації.

¹ Конституція України ст. 5. гл.1, ст. 38. гл. II, ст. 69 гл. III (1996) (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

² Лазуріна, Н. (2012). *Громадянська компетентність особистості: соціально-філософський аналіз: дисертація канд. філос. Наук*. Київ, 200.

³ Шахрай, В. (2008). Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*, 2 (25), 123-134. <<http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/2.2008/Pages%20from%20123-134.pdf>>.

⁴ Пометун, О. (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*, 23, 18.

⁵ Подлесная, Ю. (2006). *Гражданская компетентность в современном обществе: политологические аспекты формирования и развития: диссертация канд. полит. наук*. Москва. <dissers.info/disser_210828.html>.

⁶ Постанова Президії АПН України (прийнята 19 квітня, Протокол №1-7/4-49, 2000). Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Київ. <gnorik.ru/docs/index-2404483.html>.

Вагомий внесок у розвиток теорії політичної нації, політичної компетентності зробили вчені Б. Андерсон, О. Власюк, Я. Грицак, Г. Загоруй, Г. Касьянов, А. Колодій, Н. Кочилкова, К. Лях, С. Марасюк, Е. Сміт, В. Старосольський, М. Степенко, Г. Тавадов, Н. Титов, У. Ультермат та інші.

Використовуючи аналіз та конструктивістський підхід у визначенні сутності громадянської компетентності та визначення її ролі у формуванні української політичної нації, дане дослідження фокусує увагу на обов'язковій врівноваженості основних структурних компонентів громадянської компетентності: балансу громадянської активності знаннями, освіченістю та політико-етичними цінностями. Авторка аргументує важливість саме балансу активності (вмінь), освіченості (знань) та етичності (мораль), що тільки у комплексі характеризує справжню компетентність та може сприяти конструктивним результатам демократичних процесів, зокрема, побудові заможного суспільства і правової держави, політичної нації.

Слово «нація» походить від латинського *patio* (рід, плем'я). У різні часи вчені та дослідники проблем націй та націоналізму вкладали різне бачення у суть поняття. Тож необхідно звернути увагу на те, що означена категорія є полідисциплінарною.

Розуміння терміну «політична нація» вчений Т.М. Степико розглядає як громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- або поліетнічної), яке характеризується розвиненими інститутами народовладдя, єдністю політичного, соціального і економічного життя, спільними культурою, мовою та цінностями громадян, що свідомі своєї окремішності в світовій співдружності націй¹. Вчений доходить висновку, що, якщо перенести концептуальну модель націєтворення на українські реалії, то українська політична нація є похідною від української національної ідеї, громадянського суспільства і соціальної держави².

Вчені поділяють нації на політичні та етнічні. Етнічні нації – це ті народи, що вбачають у своїй етнокультурній відмінності головне джерело національної самоідентифікації і підставу для утворення власної держави. Вони виникли в умовах бездержавності, там, де рух за духовне відродження і політичну консолідацію передував утворенню національної держави і здійснювався під керівництвом інтелектуальної еліти.

Політичні нації – це ті державні народи, представники яких вирішують питання своєї національності на підставі громадянства, належності до певної держави, схвалення її найголовніших політичних цінностей. Вони сформувались там, де сильна й централізована держава виникла раніше, ніж відбувалася культурна консолідація народу, а отже, владні інститути мали змогу сприяти цій консолідації, прискорювати її, інколи використовуючи для цього навіть методи примусу.

Важливою і неодмінною ознакою нації необхідно вважати національну самосвідомість – усвідомлення нацією або окремою людиною своєї приналежності до певного етносу, спільності історичної долі його представників, своєрідності, неповторності характеру, темпераменту, менталітету, психології, культури. Звідси випливає бажання зберегти ці особливості, не піддатися асиміляції, розвивати національну мову, традиції, звичаї, певні релігійні вірування тощо. Звідси й прагнення до національно-культурної й національно-територіальної автономії, економічного, політичного суверенітету, створення громадянського чи національного суспільства держави. Можна стверджувати, що життєспроможність, активність нації вирішальною мірою визначається особливостями національної свідомості й самосвідомості.

Також важливою рисою політичної нації є її суб'єктність політичної діяльності. Оскільки важко підібрати одне узагальнююче визначення поняття «нація» для всіх держав, визначимо теоретичні положення, що можуть охарактеризувати основні положення «нації»: приналежність до певного етносу, спільної історичної долі його представників, своєрідності, неповторності характеру, темпераменту, менталітету, психології, культури та ін.. Виходячи із дослідженого матеріалу, можна визначити співвідношення «нації» та «нації політичної», де спільна в даних визначеннях: громадянська позиція, що формує громадянське суспільство. Відмінне в свою чергу: «нація» формується шляхом активності населення, залучення його до процесу формування культури, історії, мови, а «політична нація» формується на основі компетентності окремих громадян та суспільства в цілому (громадянської компетентності): освіченість, участь у виборчому процесі, відповідальність за долю нації, залученість до прийняття політичних рішень, моральність, національна свідомість.

¹ Степико, М. (2004). Сучасний етап становлення української політичної нації: характерні особливості. *Стратегічна панорама*, 1, 84-90.

² Степико, М. (2004). Українська політична нація: проблеми становлення. *Політичний менеджмент*, 1, 19-29.

Доцільно надалі критично розглянути особливості громадянської компетентності в Україні в сучасних умовах внутрішніх і зовнішніх викликів національній незалежності згідно попередньо наведеної характеристики громадянської компетентності,

По-перше, трансформаційні процеси в Україні сприяли формуванню громадянського суспільства від періоду, яке після Помаранчевої революції 2004 року до Майдану 2013-2014 стало рушієм, активно спрямованим важелем тиску на владу, громадяни стали ефективнішими, сильнішими. Політичні процеси, що відбувалися в Україні в 2013-2015 роках, вплинули на підвищення рівня патріотизму громадян, почуття їх національної гідності та відчуття цінності держави. Але далеко не всі представники новообраної влади, призначені завдяки соціальним ліфтам на відповідальні посади, обрані депутатами, мали відповідну освіту, знання, моральні якості, необхідні для виконання владних повноважень. Тобто, будучи активними і спроможними громадянами, виявилися нездатними кадрами у владному керівництві. Що призвело до неочікуваних після двох революцій (Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років) результатів та розчарувань в суспільстві.

По-друге, запрошення іноземних фахівців-кадрів для призначення на владні керівні посади підтверджує думку про те, що серед самих громадян, які сплатили дорогу соціальну ціну («Небесна сотня») за усунення антинародної влади за компетентнісними параметрами (знання, вміння і мораль) складно визначити кандидатів у владне керівництво. Окремим підтвердженням є результати діяльності Кабінету Міністрів під керівництвом Арсенія Яценюка.

Насправді не можна не враховувати особливість процедури призначення в Україні на керівні владні посади не за логічним порядком формування кадрового потенціалу, проведенням конкурсного відбору кадрів (меритократичним), а за принципом особистої відданості лідерів політичної партії або корпоративних корисливих інтересів окремих політичних угруповань (квотним). Але навіть при врахуванні цієї особливості залишається достатньо переконливим висновок про те, що в самому суспільстві при зростанні активного протестного потенціалу бракує інтелектуального та морального потенціалу, що характеризує громадянську компетентність. Тобто, незбалансованість структурних елементів громадянської компетентності у підсумку приводить до негативного чи низького результату національного зростання.

Для більш переконливого висновку розглянемо особливості прояву окремих елементів громадянської компетентності у суспільно-політичному житті: моральнісного, інтелектуального та діяльнісного. Слід врахувати, що базовим компонентом визначення рівня впливу суспільства на владу при прийнятті політичних рішень є ст.3, гл.1 Конституції України, де чітко декларовані взаємовідносини людини, суспільства і держави: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави...»¹.

Отже, аналізуємо особливості моральнісного компонента структури громадянської компетентності. З одного боку, політичні процеси, що відбувалися в Україні в 2013-2015 роках, вплинули на підвищення рівня патріотизму, почуття національної гідності, відчуття цінності держави. Але одночасно нинішній стан політичної культури українського суспільства залишається не відповідною стандартам демократії участі, якій притаманна активістська культура. Участь громадян у суспільно-політичному житті багато в чому зумовлена впливом таких політико-культурних факторів, як низька політична ефективність та інтерес населення до політики, недостатня політична компетентність, низький рівень довіри громадян як один до одного, так і до громадських та державних інститутів; брак громадянської відповідальності, стійкі патерналістські установки, домінування екстернальних орієнтацій, переважна орієнтація масової свідомості на матеріалістичні цінності, а також невисока значущість для населення політико-громадянських цінностей. Це підтверджують повідомлення про постійні корупційні скандали, виявлення випадків хабарництва, рейдерських захоплень об'єктів чужої приватної власності, зростання числа пограбувань та шахрайства. Тому можна знайти пояснення як у низькій моральнісній складовій громадянської компетентності, так і у впливі зовнішніх чинників.

Зовнішній чинник має суперечливий вплив на процеси у сфері національної консолідації. По-перше, основні суб'єкти діють переважно у власних цілях і виходячи із притаманної їм динаміки

¹ Конституція України ст. 5. гл. 1, ст. 38. гл. II, ст. 69 гл. III (1996) (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

розвитку, по-друге, вони найпомітніше впливають на ті елементи-складові національної свідомості, що є генетично близькими до них. Так західні держави та інститути, а також Росія розглядають процес національної консолідації в Україні перш за все крізь призму утвердження власних геополітичних інтересів в контексті глобального та субрегіонального суперництва. Вони діють саме на свої сегменти національної свідомості, зокрема, Захід зміцнює демократичну складову процесу консолідації. В свою чергу, Росія посилює етатистські та авторитарні начала української свідомості і відповідні їм структури та механізми суспільної організації.

Слід визнати, що моральнісний компонент структури громадянської компетентності в українському суспільстві має вразливу і суперечливу характеристику.

Далі розглянемо інтелектуальний компонент структури громадянської компетентності, зокрема освіченість та правову обізнаність. Знання чинного законодавства та його галузей у свою чергу притаманний когнітивній складовій правової компетентності. Серед громадян сучасної України в умовах внесення постійних змін в законодавство більшість не в змозі власними зусиллями опанувати законодавство та поліпшити ситуацію з правовою поінформованістю. Правове регулювання в українському соціумі здійснюється в умовах невідповідності правовій обізнаності громадян. Серед розповсюджених засобів забезпечення інформованості і просвітництва, свободи слова і думки в суспільстві є засоби масової інформації (ЗМІ). На сьогоднішній день ЗМІ в Україні є досить розгалуженою системою, але не зовсім послідовною в об'єктивному висвітленні інформації. Та найголовнішою перешкодою для забезпечення свободи ЗМІ є те, що в Україні поки що відсутні незалежні суспільні ЗМІ. А редакційна політика приватних ЗМІ інтерпретує інформацію у відповідності до замовлень її власника. Часто використовуються маніпулятивні технології, які не сприяють освіченості та правовій компетентності. Така характеристика стосується в більшій чи меншій мірі інтернет джерел.

Дуже складно, а з деяких питань — майже неможливо людині взагалі шукати справедливості в судах. Третя гілка влади, так само як і «четверта», багатьма можновладними особами розглядається як прислужниця.

Окремим прикритим фактом стало повідомлення дослідників про вкрай низький рівень знання громадянами (майже 50% опитаних) змісту Конституції України. Тож оцінка освіченості та поінформованості громадян як важливий інтелектуальний компонент структури громадянської компетентності не є оптимістичною. І це при тому, що підвищення правової компетентності громадян, формування у них мотивації і готовності до залучення у обговоренні та проведенні невідкладних реформ у країні є найважливішими чинниками, які підвищують безпеку сучасного українського соціуму.

Узагальнюючи аналіз особливостей прояву окремих компонентів структури громадянської компетентності, слід визнати попередній висновок про незбалансованість структурних елементів громадянської компетентності та найбільший прояв активістського діяльнісного складника. Це пояснює той факт, що громадяни України здатні до змін і проведення реформ, але необхідних знань і моральних регуляторів до конструктивного їх здійснення не вистачає.

Постає актуальним визначення механізмів підвищення громадянської компетентності в частині освіченості і моральності як важливих компонентів збалансованості з активністю.

Серед механізмів підвищення громадянської компетентності важливе місце, на наш погляд, належить системі освіти. Система освіти повинна не тільки готувати людей до життя у правовому суспільстві, а й і створювати це суспільство і державу шляхом формування настанов на свідому участь суб'єктів правового виховання у загальнодержавних та загальносуспільних справах. У зв'язку з цим, перед суспільством і відповідно перед педагогами постають такі завдання: реформування суспільствознавчої і правової освіти; становлення системи громадянської освіти; етичне, правове виховання школярів та студентів як громадян України; виховання об'єктів навчання на основі цінностей демократичного суспільства; адаптація школярів та студентів до сучасного життя. Оскільки молодь як спільнота особистостей, що розвиваються, — це найбільш динамічна, енергійна і критично мисляча частина суспільства, молода генерація нації. Усе більш актуальним і необхідним постає завдання держави, суспільства виховати таку молодь, яка може поєднати турботу про свою долю з відповідальністю за розвиток країни, забезпечити активну особисту участь.

Не менш важливим механізмом підвищення громадянської компетентності є процес згуртованості народу в єдину націю, що стала нагальною проблемою в сучасній Україні, потребою пошуку шляхів і механізмів консолідації та демократизації поліетнічного суспільства. Також є

необхідним: зміцнення державної і національної єдності, забезпечення міжетнічного миру, суспільної інтеграції представників етнічних спільнот, розвитку унікальних етнічних ідентичностей в контексті цілісної загальноукраїнської ідентичності, ліквідації загрози сепаратизму.

Оскільки переважна кількість політичного класу в Україні залишається адміністративно-політично рентоорієтованою, використовуючи адміністративно-керівні владні важелі для особистого збагачення, відбувається уповільнення реформ в країні. Саме тому важливо поширювати процеси децентралізації управління, дієву громадську експертизу управлінських рішень та оцінку їх наслідків, що максимально розширить можливості демократичного впливу на всі процеси. Таким чином, організація територіальних громад, діяльність громадян, які стануть позитивним прикладом для інших громадян, створять можливість виконання вищезначених завдань. Це відобразить процес удосконалення та збалансування структурних елементів громадянської компетентності. Якщо цей процес успішно продовжиться, можна сподіватися на те, що критична маса компетентних громадян при налагодженні якісного відбору кадрів буде спроможна забезпечити успішне державне управління та розвиток українського суспільства, яке набуде якостей політичної нації.

Можна стверджувати, що життєспроможність української нації вирішальною мірою визначиться громадянською компетентністю, яка оформлюється як необхідність в національній свідомості громадян в сучасних складних випробуваннях суверенності і державної незалежності.

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30.
2. Lazurina, N. (2012). *Hromadianska kompetentnist osobystosti*: dysertatsiia kand. filos. nauk: sotsialno-filosofskyi analiz. Kyiv.
3. Shakhrai, V. (2008). Hromadianska kompetentnist osobystosti yak problema suchasnoho suspilstva. *Ukrainskyi sotsium*, 2 (25), 123-134. <<http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/2.2008/Pages%20from%20123-134.pdf>>.
4. Pometun, O. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*, 23, 18.
5. Podlesnaia, Iu. (2006). *Hrazhdanskaia kompetentnost v sovremennom obshchestve: polytolohycheskye aspektu formyrovanyia y razvytyia*: dyssertatsiia kand. polyt.nauk. Moskva. <dissers.info/disser_210828.html>.
6. Postanova Prezydii APN Ukrainy (pryiniata 19 kvitnia, Protokol №1-7/4-49, 2000). Kontseptsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti. Kyiv. <gnorik.ru/docs/index-2404483.html>.
7. Stepyko, M. (2004). Suchasnyi etap stanovlennia ukrainskoi politychnoi natsii: kharakterni osoblyvosti. *Stratehichna panorama*, 1, 84-90.
8. Stepyko, M. (2004). Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia. *Politychnyi menedzhment*, 1, 19-29.